

ФС: Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. – Словацьке пед. вид-во в Братиславі, відділ укр. літ. в Пряшеві, 1990. – 159 с.

Демський: Демський М. Т. Лексичні та граматичні особливості української іменникової фразеології // Мовознавство – 1981. – № 2. – С. 35-41.

Панцьо: Панцьо С. Є. Матеріали до словника лемківських говірок (Дієслівна лексика). Частина 1. – Тернопіль, 1997. – 55 с.

СУМ: Словник української мови. В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980 – Т. I-XI.

СУЛМ: Сучасна українська літературна мова (синтаксис). – К.: Наукова думка, 1972. – 514 с.

Телия: Телия В. Н. Типы языковых значений (Связанное значение слова в языке). – М.: Наука, 1981. – 269 с.

УНПЛ: Українські народні пісні з Лемківщини. – К.: Музична Україна, 1972 – 403 с.

Шанский: Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. – М.: Высшая школа, 1969. – 231 с.

Halyna Stupinska. Lexical-semantic structure and grammatical peculiarities of substantival phraseologisms of the Lemky dialect. *The article deals with the structural and grammatical peculiarities of substantival phraseologisms of the Lemky dialect. Our attention is paid to the phraseologisms which structure is a combination of words and to those built as a sentence.*

Key words: substantival phraseological units (Ph. U.), nomination, synonymous raw, semantics, category of number, grammatical meaning, key word, predicative phraseologisms (P. Ph. U.)

Надія Шимків (Тернопіль)

СКЛАДНІ ПРИКМЕТНИКИ-ЕПІТЕТИ У МОВОТВОРЧОСТІ Є. МАЛАНЮКА

Статтю присвячено аналізу складних прикметників-новотворів у поезії Є. Маланюка - одного із засновників "Празької

поетичної школи". Визначається структура, семантика та стилістичні функції названих новотворів.

Ключові слова: *епітет, складні прикметники, композити, індивідуально-авторські новотвори.*

Майже півстоліття з українського літературного процесу було вилучено ім'я Є. Маланюка – одного з найвизначніших поетів – емігрантів, який у 20-их роках минулого століття разом із Ю. Дараганом та Л. Мосендзом став засновником "Празької школи" в українській літературі. Його творчі здобутки піднесли українську поезію до рівня кращих зразків європейської літератури. Уже з самого початку поетичної творчості Є. Маланюк заявив про себе як про "імператора залізних строф". Не випадково О. Теліга у статті "До проблеми стилю" зазначала: "Наша неспокійна бурхлива доба повинна була створити свій стиль, не подібний до стилю минулого століття, відмінний від нього в усьому... Є люди, справжні творці, які зуміли опанувати розбурхані стихії і втиснути їх у відповідні рамки – простоти лаконічності" [Теліга: 88]. Поетичний доробок Є. Маланюка розглядають як новаторський не лише в опануванні ним нових тем, віршових форм, творенні оригінальних образів, а й у збагаченні поетичного лексикону власними, оказіональними, словами. Багато критиків, зокрема С. Гординський, В. Державин, Ю. Лавріненко, М. Мухин, М. Неврлий, Ю. Шерех та ін., акцентували увагу на тому, що поет є творцем своєрідного "маланюківського стилю". Проте вони тільки побічно згадували про мовні та формальні особливості його поезії. Із сучасників поета лише І. Огієнко присвятив статтю аналізу мови Є. Маланюка. У ній він наголошує на тому, що поет "завжди дбає про багатство свого словника і його збірки багаті на новотвори, часом досить сміливі" [Огієнко: 387]. Учений звертає увагу на складні слова: *легкостона піхота, дивосяйвне море, важкоплинний мед* тощо.

У наш час дослідженню постаті Є. Маланюка як поета та громадського діяча, особливостей його індивідуального стилю була присвячена монографія Ю. Войчишин „Ярий крик і біль тужавий...”. У ній зазначається, що однією з характерних ознак його поетичної мови є неологізми: „Маланюк як поет створив багато слів, притаманних лише йому і не вживаних ніким раніше. Ці новотвори

використовуються часом у поетів помаланюківської доби, які намагалися писати „під Маланюка” [Войчишин: 87].

С. Єрмоленко, характеризуючи мовну особистість Є. Маланюка, виділяє "прикметникове та прислівникове означення складної будови типу *замріяно-безсила, щедробагата, антично-ясна*" та ін., наголошуючи на тому, що вони „допомагали йому творити поезію високого гатунку” [Єрмоленко: 25, 26].

Аналіз новотворів Є. Маланюка засвідчує, що серед них переважають складні прикметники. Адже саме прикметники здатні, виражаючи найрізноманітніші ознаки, зокрема оцінні, виступати в ролі виразних епітетів. Складні прикметники виступають об'єктом вивчення з погляду їх морфемного складу, словотвірної структури, семантики. Зокрема, Н. Клименко у праці „Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові” детально аналізує словотвірну і семантичну структуру складних слів української мови, а серед них і прикметників. На думку авторки, „серед складних прикметників найчисленнішу групу становлять композити, які можна віднести до трьох типів”:

1. Прислівник + дієслово (*тиховійний*),
2. Іменник + дієслово (*приладобудівний*), прикметник + дієслово (*живородний*);
3. Прикметник + іменник (*білосніжний, глибоководний*) [Клименко: 177]. Виділені структурно-синтаксичні особливості прикметників-композитів зумовлюють їх семантику.

Про виражальні можливості складних прикметників йдеться у працях В. Ващенко, В. Дятчук, С. Єрмоленко, Л. Пустовіт, Н. Сологуб, Р. Зорівчак та ін.

У цій статті ми ставимо за мету дослідити структуру, семантику та стилістичні функції складних прикметників-новотворів, що є художньо-виражальними засобами поетичної мови Є. Маланюка. На сьогодні в лінгвістиці не існує єдиного погляду на термінологічне окреслення та визначення такого типу лексем, зокрема мовознавці послуговуються термінами: неологізми, індивідуально-новотвори, до яких звертатимемося надалі й ми.

Складні прикметники-неологізми Є. Маланюк творить за наявними в сучасній українській мові моделями, що функціонують у межах:

1. Основоскладання (за допомогою інтерфіксів *о, е* або без них): *зорекий ангел* [48]*, *вітрилобілі* хмари [479], *довгові зорі* [381], *життедавче* жито [113], *золототілі* дуби [32], *сонячні* вітри [86], *трисвітла глибина* страждань [469] тощо.

2. Словоскладання, або юкстапозиції: *безборонно-голий* простір [355], *пекучо-ясна* весна [379], *сужоро-мармурові* рамена [262] та ін.

За характером відношень між базовими складниками, що формують структуру композитів, аналізовані епітети належать до двох класів. а) із сурядним зв'язком між компонентами: *похмуро-рідні* прерії [46], *нещадно-тізній* лист [38], *сонячно-ясний* мед [135], *широкошумні* кедри [237] та б) підрядним зв'язком *златоусте* слово [74], *вітрилобілі* хмари [479].

Складні епітети-прикметники, співвідносні з сурядними словосполученнями, за морфологічними характеристиками твірних основ можуть бути поділені на кілька структурних типів. Найпоширенішими з них є неологізми, утворені за моделлю "прикметник + прикметник": *пекучо-ясна* весна [379], *божественно-стівуче* горло весни [244], *жорстоко-яре* залізо [47], *сонячноясний* мед [135] та ін. Епітети цього типу передають відтінки кольорів при зображенні картин природи або вказують на якість з додатковим відтінком.

Все одійшло: і зойк заліза,
І гуркіт міст, і стукіт днів.
Ось широчінь *блакитно-сиза*,
Морського вітру рівний спів [293].

Складні епітети, першим компонентом яких є якісний прикметник, уточнюють, посилюють ознаку: *пекучо-ясна* весна [379], *стівучо-золотий* zenit [92], *нещадно-лижі* роки [42], *нещадно-тізній* лист [38], *безборонно-голий* простір [355], *зловісно-грізне* тло [83] та ін. Якщо ж перший компонент є відносним прикметником, ознака передається шляхом порівняння з іншим предметом *смертельно-срібний* мир [236] та ін.

Епітети, співвідносні з підрядними словосполученнями, утворені за моделлю „прикметник + іменник”, зокрема *зорекий* ангел [48], *широкоперсий* вітер [491], *ширококрилий* гімн [340], *хмуробровий* зір

* Наводячи приклади із текстів Є. Маланюка, опираюся здебільше на видання його творів, яке подане у "Списку літератури", вказуючи лише на сторінку цього видання.

[91], *довгої зорі* [94] та ін.

Незначна кількість неологізмів-прикметників побудована за моделями: „іменник + дієслово”: *сонячні вітри* [86], *життєдавче жито* [113] та ін.; „дієприкметник + прикметник”: *зітпло-бронзове листя* [407] та ін.; „числівник + прикметник”: *трисвітла глибина страждань* [469] та ін. Композити з числівниковими компонентами виступають означеннями-гіперболами.

Земних страждань *трисвітла* глибина
Ясний прозор джерельної купелі –
Ось вечір, що рокує чужина
Мандрівникові людської пустелі [469].

Епітет-новотвір *трисвітла* відзначається високим ступенем експресивності. На нашу думку, „*трисвітла глибина*” – це сила духу людини, яка очищається в стражданнях, тим самим наближаючись до Бога, що перебуває в трьох особах.

Складні прикметники, що постали на ґрунті атрибутивних словосполучень, виступають метафоричними епітетами, які характеризують зображувані предмети і явища природи: *зорючий ангел* [48], *довгої зорі* [381], *вітрилобілі хмари* [479] та ін. За допомогою відповідних лексем Є. Маланюк створює і психологічні портрети: *хмуробровий зір* [91], *косоока злість* [314].

Євразійська подвійність, примарність, непевність,
Тільки злість *косоока* та куля у млі,
Лиш захитаний Кремль та порожні деревні
Сутеніли на спогад страшної землі [314],
чи
Стоїть, вдивляється, пильнує,
Горить ще *хмуробровий зір*, –
Та сили тої вже немає,
Що брала коштовний ясир [91].

Серед композитів кількісно переважають складні епітети з колірним компонентом *темнолонна глибина* [189], *золототілі дівки* [32], *вітрилобілі хмари* [479], *сонячно-ясний мед* [135], *байдужо-біле сонце* [196], *сизо-молочна тиша* [395], *радісно-зелене тло* [73], *блакитно-сиза широчінь* [293] та ін. Цей семантичний тип поділяється на декілька підтипів:

а) складні прикметники передають колір з відтінком іншого

кольору: *зелено-золота* п'ятьма [275], *сизо-молочна* тиша [295], *срібно-сині* тіні [199], *блакитно-сиза* широчінь [293];

б) сема "колір" поєднується із семою "психічне прийняття": *байдужо-синє* небо [272], *зимно-сині* очі [336], *мертво-білий* ранок [434], *байдужо-біле* сонце [196], *радісно-зелене* тло [73] та ін. У цьому підтипі прикметники-кольороназви у складі композитів втрачають своє пряме значення. Вони стають засобом вираження емотивної оцінки: характеризують думки, почуття, явища, завдяки чому створюються несподівані метафоричні образи. Додамо, що таке поєднання ґрунтується на символіці певного кольору. Синій – уособлює небо і море, тому викликає відчуття безконечності, холоду, суму. Не випадково, небо в поезії Є. Маланюка – *байдужо-синє*, а очі – *зимно-сині*:

О д і м і : *зимно-сині* очі

Загорались, гострі і палкі,

Лиш тоді, як обрй зарокоче,

Боєм зустрічаючи полки [336].

Білий колір у поезії Є. Маланюка символізує не тільки світло, життя, вічність, але й смерть, мовчання, порожнечу. Звідси, *мертво-білий* ранок, *байдуже-біле* сонце:

Морозом спалено сади,

Що так побожно ми садили,

І зимном мерзлої води

Ось ранок стигне *мертво-білий*.

І ледве блакитніє [434].

В аналізованій поезії колірний епітет *зелений* символізує життя, буяння

Здавалось, всі отрути випито

І дух на попіл перетлів, –

І раптом – сяє травня ліпота

На *радісно-зеленім* тлі! [73].

Серед прикметників-композитів Н. Клименко виділяє групу слів, між основами яких "встановлені відношення градації, що передбачає віднімання або додавання семантичних множників (по висхідній чи спадній лінії)" [Клименко: 117]. У поезіях Є. Маланюка простежуємо градування основ із лексичним значенням "психічний стан", причому перший компонент в таких новотворах служить для

підсилення (гіперболізації) ознаки, на яку вказує друга частина складного слова: *цвинтарно-мертва* глибина [176], *камінно-мертва* душа [196], *сліпучо-золотий* zenit [92], *нещадно-пізній* лист [38], *зимно-сині* очі [336], *мертво-білий* ранок [434], *нещадно-хижі* роки [42], *байдужо-біле* сонце [196], *радісно-зелене* тло [73] та ін.

Експресивність складних прикметникових утворень зростає, якщо його складники мають антонімічний характер: *блаженно-важкий* вірш [339], *безсоромно-прекрасна* земля [271], *згубно-безборонна* тривога [470] та ін. Поєднання такого типу утворює один із найскладніших тропів – оксюморон. Окремі композити складаються з двох основ, віддалених, а то й несумісних за своєю семантикою: *насутлено-безокий* берег [204], *пекучо-ясна* весна [379], *жорстоко-яре* залізо [47], *зворушливо-малий* Київ [275], *нещадно-пізній* лист [38] та ін. Ці складання виділяються особливою виразністю, новизною, свіжістю, несподіваністю, а головне – їх контрастністю стосовно нормативної сполучуваності. Експресивність оказіональних композитів породжується незвичайною валентністю їх складових частин і найкраще виявляється у поетичному тексті:

Дзвенів нещадно пожадлиий день,
Цілуєчи ненадли м сонцем землю,
Безсоромно-прекрасну, п'яну землю,
Що з пристрасті і лубоців казилась... [271].

Отже, у досліджуваних текстах Є. Маланюка помітним є пласт індивідуально-авторських утворень, що являють собою складні прикметники різної структури. Такі композити належать до епітетів, що синтезують образність, відчутно впливають на експресивність висловлень, відтворюючи багатогранність і оригінальність творчого мислення поета.

ЛІТЕРАТУРА

Войчишин: Войчишин Ю. „Ярий крик і біль тужавий...” – К.: 1993. – 160 с.

Єрмоленко: Єрмоленко С. „Я знаю, що потрібно інших слів” (Мовна особистість Є. Маланюка) // Урок української. – 2002. – № 8. – С. 24 – 26.

Клименко: Клименко Н. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. – К.: Наукова думка, 1984.

– 250 с.

Маланюк: Маланюк Є. Поезії. – Львів: Фенікс ЛТД, 1992. – 686 с.

Огієнко: Огієнко І. Мова Євгена Маланюка // Рідна мова. – 1939. – № 9. – С. 384 – 390.

Сологуб: Сологуб Н. Мовний портрет Яра Славутича. – Вінніпег: УВАН, 1999. – 151 с.

Теліга: Теліга О. Збірник. – Київ – Париж: Вид-во ім. О. Теліги, 1992. – 473 с.

Nadia Shymkiv. The compound adjectives-epithets in the Malaniuk's languages. *The article is dedicated to the analysis of composite neologisms-adjectives in the le. Malaniuk's poetry – one of the founders of "Prague poetical school". It is determining the structure, significance and stylistic functions of composites.*

Key words: epithet, composite adjectives, composites, individually - author's neologisms.

Стефанія Панцьо (Тернопіль)

ТВОРЕННЯ ДЕАД'ЕКТИВІВ МОДИФІКАЦІЙНИХ ТИПІВ У ЛЕМКІВСЬКОМУ ГОВОРІ

У статті розглядається творення якісних деад'єктивів модифікаційних словотвірних типів у лемківському говорі.

Ключові слова: деад'єктив, словотвірний тип, продуктивність, непродуктивність.

Прикметниковий словотвір у говорах української мови вивчений менше, ніж у літературній. Вагомим здобутком зі словотвору в українській діалектології вважається монографічне дослідження Г. Аркушина „Іменний словотвір західнополіського говору”, в якому автор аналізує також прикметникові деривати [Аркушин]. З огляду на актуальність проблематики творення прикметників у діалектах, ми розглянемо деривацію відад'єктивних якісних прикметників у лемківському говорі зі значенням неповноти ознаки. Метою нашого дослідження є аналіз похідних якісних ад'єктивів модифікаційних